

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/2 2020 s. 605-619, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TUVA TÜRKÇESİNDE “ÇOK”

İlker TOSUN*

Geliş Tarihi: Ekim, 2019

Kabul Tarihi: Mayıs, 2020

Öz

Türk dili geçmişten günümüze varan süreçte çeşitli araştırmacılar tarafından genetik, coğrafi, etnik ve dil bilimsel ölçütlere göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu sınıflandırmalarda dikkat çeken en önemli ölçütlerden birisi +sIz ekinin yokluğu ile ilgilidir. Bilindiği üzere +sIz eki “yokluk”, “eksiklik” ve “yetersizlik” bildirmekte ve isim ya da sıfatlarla kullanılabilir. Bununla birlikte +LI(g) ekinin karşıtı olan +sIz eki Azerbaycan, Başkurt, Çuvaş, Gagauz, Karaçay-Balkar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk, Nogay, Özbek, Tatar, Türkmen, Uygur, Türkiye Türkçelerinde *vd.* mevcuttur. Tuva, Hakas, Altay, Sarı Uygur, Salar, Tofa, Şor, Yakut (Saha) lehçelerinde +LI(g) bulunmaktayken +sIz eki yoktur. Bu +sIz ekinin yerine Sibiryalı Türk lehçelerinde Eski Türkçedeki “yok” sözcüğünün varyantları kullanılır: Tuva Türkçesi “çok”, Hakas Türkçesi “çoh”, Altay Türkçesi “d’ok”, Yakut Türkçesi “suox”, Şor Türkçesi “çok”, Sarı Uygur Türkçesi “yok” ve Salar Türkçesi “yok”.

“yok” tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde genellikle sıfat, isim fiil (ekler ile birlikte) ve yokluk işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır. Bu fonksiyonlar Tuva Türkçesinde de mevcuttur. Tuva Türkçesinde “çok” çeşitli sözcüklerle birlikte zarf, edat, bağlaç olarak kullanılabilir. Tuva Türkçesinde çok sayıda alıntı sözcük mevcuttur. Bunların büyük çoğunluğu Moğolca ve Rusçadır. “çok” sözcüğü bu alıntı sözlerle de kullanılabilir. “çok” sözcüğü ikilemelerle birlikte söz grupları oluşturur. Çeşitli deyim, atasözü ve bilimsel terimlerde “çok” sözcüğünden yararlanılır. Bu makale “çok” sözcüğünün Tuva Türkçesindeki işlevlerini araştırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tuva Türkçesi, Söz yapımı, Çok, +sIz eki.

“ÇOK” IN TUVAN TURKISH

Abstract

Various researchers have made classification experiments on Turkish dialects according to genetic, geographical, ethnic and linguistic criteria. One of the striking criteria in these classifications is related to suffix +sIz . As it is known, +sIz is to declare “absence” and “deficiency; +sIz suffix and nouns can be used as nouns or adjectives. In addition, +sIz is opposite of +LI(g) and it is used in Azerbaijan, Bashkir, Chuvash, Gagauz, Karachay-Balkar, Karakalpak, Kazakh, Kirghiz, Crimean Tatar, Kumuk, Nogai, Uzbek, Tatar, Turkmen, Uighur and Turkey dialects. Tuvan, Khakas, Altai, Yellow Uighur, Salar and Yakut-Sakha dialects do not have +sIz, although they have +LI(g). Instead of +sIz, they have versions of Old Turkic “yok”: Tuvan Turkish. çok,

* Dr. Öğr. Üyesi; Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ilker.tosun@klu.edu.tr.

Khakas Turkish. *çox*, Altai Turkish. “d’ok” , Shor Turkish “çok”, “Yakut Turkish “suox”, Yellow Uighur. “yok” and Salar Turkish “yok”.

Generally “yok” can be used as adjective, noun, verb (with suffixes) and absence marker in historical and contemporary Turkish dialects. It can be said about the functions of “çok” in Tuva Turkish. “çok” with various words can be used as an adverb, conjunction, preposition. There are a great number of loan words in Tuvan Turkish vocabulary. They are mostly Mongolian and Russian origin. “çok” can be used loan words together. “çok” can be used in idioms and expressions, hendiadys and scientific terms. This paper focus on functions of “çok” in Tuvan Turkish.

Keywords: Tyvan Turkish, Word formation, “çok”, Suffix +sIz.

1. Türk Lehçelerinin Tasnifinde Bir Ölçüt: “+sIz” ve “çok”

Çeşitli araştırmacılar, geçmişten günümüze varan süreçte Türk lehçelerini genetik, coğrafi, etnik ve dil bilimsel ölçütlere göre sınıflandırmaya çalışmışlardır. Bu sınıflandırmalarda bilhassa Sibirya Türk lehçeleri ile ilgili dikkat çeken ölçütlerden birisi de isimden isim yapım eki +sIz ve dolayısıyla +LI(g) eki ile ilgilidir¹.

Bilindiği üzere +sIz eki eklendiği isimlerin anlamına bağlı olmak kaydıyla “yokluk”, “eksiklik” ifade eden ve olumsuz anlamda sıfatlar türeten üretken bir ektir. Türk dilinin mantık sistemi içerisinde isimlerde “yokluk” ve “eksiklik” gibi anlamlar ifade eden bir ekin karşıtının da olması beklenir. +sIz ekinin Türk lehçelerindeki karşıtı +LI(g) isimden isim yapım ekidir². Bu ek de tıpkı +sIz gibi üretken bir ektir ve eklendiği sözcüğe “sahip olma”, “mensup olma”, “var olma”, “içinde bulundurma” vb. anlamları katar. +LI(g)³ eki tüm Türk lehçelerinde mevcuttur. +sIz eki ise Azerbaycan, Başkurt, Çuvaş, Gagauz, Karaçay-Balkar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk, Nogay, Özbek, Tatar, Türkiye, Türkmen, Yeni Uygur vd. lehçelerinde bulunur; Tuva, Hakas, Altay, Sarı Uygur, Salar, Saha ve Şor lehçelerinde kullanılmaz. Bu lehçelerde +sIz ekinin *yokluğu*, Eski Türkçedeki “yok” sözcüğünün türevleri ile ortadan kaldırılmıştır.

Aslında “yok” sözcüğü, tarihî ve modern Türk dili alanında “bulunmayan, mevcut değil” temel anlamına sahiptir ve bu temel anlamını koruyarak isim cümlelerinde “bar” sözcüğü tarafından ifade edilen varlık cümlelerinin olumsuz karşılığı olarak yokluk bildiren cümleleri oluşturmaktadır (Ağca, 2010, s. 186). Bununla birlikte “yok”, Tuva Türkçesinde “çok”, Hakas Türkçesinde “çoh”, Altay Türkçesinde “cok”⁴, Şor Türkçesinde “çok”, Yakut Türkçesinde “suox”, Sarı Uygur Türkçesinde ve Salar Türkçesinde “yok” türevleri ile isimden isim yapım eki +sIz’ın yerine kullanılmaktadır.

Bu çalışma daha önce Rassadin ve Dambaa gibi araştırmacılar tarafında çeşitli yönleri ile kaleme alınan Tuva Türkçesinin (ve diğer Sibirya Türk lehçelerinin) bu morfolojik özelliğinin Türkiye Türkolojisi merkezli bir bakış açısı ile karşılaştırmalı ve örnekli olarak incelenmesi hedeflenmektedir.

¹ Bk. Shönig, 2013, s. 238.

² Türkiye Türkçesinde +sIz ve +LI eklerinin birbirinin karşıtı olması ile ilgili bir iki istisna bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse bu iki ek *uyku* sözcüğünden *uykusuz* “uykuya ihtiyacı olan” ve *uykulu* “uyuyamamış, uykusunu alamamış” gibi aynı / yakın anlamda sözcükler türetmiştir Eker, 2009, s. 322.

³ Bu ekin birleşik yapılarıdaki kullanımı için bk. Topçu, 2012, s. 23-39.

⁴ “çok” sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerindeki fonetik görünümleri, alıntıldığı eserdeki transkripsiyonuna sadık kalınarak gösterilmiştir. Altay Türkçesinde kelime başında yer alan sesin fonetik durumu hakkında bk. Çumakayeva, 1972.

2. ET. “yok”, Tuv. “çok” Sözcüğünün Etimolojisi

Türk dilinde “bar/var” ile birlikte başta kopula/koşaç işlevi ile kullanılan “yok” sözcüğünün etimolojisi hakkında genellikle birbirine paralel fikirler öne sürülmüştür:

Gabain, “yok”, “yokluk” anlamına gelen sözcüğün *yo-, yo-d-un “mahvolma” ile ilgili olduğunu ve bu kökten bazen edilgenlik, bazen yapılan işin sonucunu bildiren ve daha çok sıfat türeten –k, -uk, -ük ekiyle genişletildiğini ifade etmektedir (Gabain, 2003, s. 54).

Talat Tekin, *yōq* “var olmayan, yok” anlamına gelen sözcüğü Eski Türkçedeki *yōg* ve *yōd-* ile ilgili görmüş ve sözcüğün *yō- kökünden geldiğini belirtmiştir (Tekin, 2013, s. 482).

Gerard Clauson, *yo:k* sözcüğünün anlamını “sahip olmamak” (having nothing) olarak vermiş ve sözcüğün *ba:r* sözcüğünün karşıtı olduğu söylemiştir. Clauson, Gabain ve Tekin ile hemfikir olarak sözcüğün *yo- kökünden fiilden isim yapım eki –k ile türetildiği kanaatindedir (Clauson, 1972, s. 895).

Marcel Erdal, “yok” (hiç‘lik) sözcüğünün etimolojisini *yod-* “silmek; yok etmek” fiilinde arar ve sözcüğü Eski Türkçedeki “yok yodun” ve Karahanlı Türkçesindeki *yodug* “felaket” sözcükleri ile ilişkilendirir (Erdal, 1991, s. 257).

3. Tuva Türkçesinde “çok”

Eski Türkçede “yok” sözcüğünün ilk ünsüzü damak ünsüzü /y/’dir (approximant). Tuva Türkçesinde ise bu ünsüz yerine diş eti-damak ünsüzü /ç/ (affricate) kullanılmaktadır. Alttaki tabloda Tuva Türkçesindeki “çok” sözcüğünün Eski Türkçe ve bazı çağdaş Türk lehçeleri karşısındaki fonetik görünümü yer almaktadır:

ET ⁵	Tuv.	TTR.	Hak.	Alt.	Kırg.	Kaz.	YUyg.	Türkm.	Çuv.
yok	çok	yok	çox	coğ	coğ	jok	yok	yok	şuk

Türk dilinde “yok” genellikle sıfat, isim, eklerle birlikte fiil ve yokluk işaretleyicisi (absence marker) olarak kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir. Bu sözcüğün Tuva Türkçesindeki kullanımını şöyle gösterilebilir:

a) “çok” (ve bar “var”) sözcüklerinin GT’de olduğu gibi birincil fonksiyonu bildirme (koşaç/copula)’dır (Ağca, 186). Bu sözcük, diğer Türk lehçelerinde olduğu Tuva Türkçesinde de “hayır” anlamında da kullanılmaktadır:

- Dus çok, amdan çok. *Tuz yok, lezzet yok* (ÜD, 22).
- İnternatta öreel çok. *Öğrenci yurdunda oda yok* (B3, 210).
- Ayırım çok, dileem bar. *Sorum yok, isteğim var* (IB, 40).
- Oon öskeni baza bilir siler be? Çok, men çünü-daa bilbes men. *Daha başka ne biliyor musunuz? Hayır, ben hiçbir şey bilmiyorum.* (KE2, 197).
- Çok, çok! Baştay men barayn. *Hayır, hayır! Önce ben gideyim* (B1, 159).

b) Yukarıda da bahsedildiği gibi “çok” sözcüğünün Tuva Türkçesinde en belirgin işlevi +sIz ekinin yerine kullanılması ve “yokluk”, “eksiklik” ve “yetersizlik” bildirmesidir⁶. Bu

⁵ ET, Erdal, 1991, s. 257; Hak. Arıkoğlu, 2005, s. 105; Alt. Gürsoy-Naskali ve Duranlı, 1999, s. 63; Kırg. Yudahin, 1998, s. 219; Kaz. Iskakov, 2011, s. 454; YUyg. Necip, 1995, s. 469; Türkm. Tekin vd. 1995, s. 703; Çuv. Ersoy, 2017, s.166).

konuda hakkındaki ilk tespit Rassadin'in *Morfologiya Tofalarskogo Yazıka v Sravnitel'nom Osveşçenii* adlı çalışmasında yapılmıştır (Rassadin, 1978, s. 109).

- aay-baş çok / *düzensiz* (krş. aay-bastıg / *düzenli*), (Tenişev, 1968, s. 27).
 - aal-oran çok / *evsiz* (krş. aal-orannıg / *ev sahibi*), (Tenişev, s. 28).
 - agaar çok / *havasız* (krş. agaarlıg / *temiz havalı, havası temiz*), (Tenişev, s. 33).
 - ajık çok / *faydasız, işe yaramaz* (krş. ajıktıg / *faydalı*), (Monguş, 2003, s. 160).
 - ajıl çok / *işsiz* (krş. ajıldıg / *işi olan, iş sahibi*), (Tenişev, s. 42).
 - amdan çok / *lezzetsiz, tatsız* (krş. amdannıg / *lezzetli, tatlı*), (Tenişev, s. 57).
 - bilig çok / *bilgisiz, cahil* (krş. biliglig / *bilgili, öğrenimi olan*), (Monguş, 2003, s. 327).
 - buruu çok / *suçsuz* (krş. buruulug / *suçlu*), (Monguş, 2003, s. 55).
 - çedişkin çok / *başarısız* (krş. çedişkinnig / *başarılı*), (Tenişev, s. 525).
 - duza çok / *faydasız, yararsız* (krş. duzalıg / *faydalı, yararlı*), (Monguş, 2003, s. 509).
- c) “çok” sözcüğü yine “yokluk”, “eksiklik” bildirmek kaydıyla insan yapımı nesne isimlerinin sıfatı olarak kullanılmaktadır:

- çenî-çok / *yelek (yeni olmayan, kolsuz elbise)*, (Tenişev, s. 527).
- iş çok darı / *dumansız barut, melinit* (Tenişev, s. 149).
- huusaa çok pasport / *süresiz pasaport* (Tenişev, s. 495).
- alkogol' çok araga / *alkolsüz içki*. (Monguş, 1980, s. 29).
- balkon çok kvartira / *balkonsuz daire* (Monguş, 1988, s. 18).

d) Şüphesiz Türk dilinin en üretken isimden fiil yapım eki +LA'dır. Şçerbak'a göre bu ekin Türk dilinin eski zamanlarından beri kullanımı neredeyse *sınırsız* olmuştur ve çağdaş Türk lehçelerinde bu ekle türetilen fiil gövdelerinin sayısı birkaç yüze ulaşmaktadır (Şçerbak, 2016, s. 156). +LA isimden fiil yapım eki aynı zamanda -n dönüşlülük eki (ve -ş / -t çatı ekleri ile) genişletilebilmektedir. Gerek +LA ve çatı ekleri ile genişletilmiş biçimleri Tuva Türkçesinde GT'de olduğu gibi üretkendir. Bu sahada “çok” sözcüğü tek bir örnekte +LA ile genişletilerek “yokluğunu hissetmek” anlamında fiil türetmiştir. Üç örnekte ise +LA ve +LAN ekleri, “çok” sözcüğünün Moğolca alıntılarla gramerleşerek kullanıldığı sözcüklere gelmiştir. Ayrıca bu yolla oluşturulmuş bazı fiillere soyut isimler türeten eş görevli -İlgA ve İşkIn fiilden isim yapım ekleri getirilmektedir:

- çoktaar < çok+ta- *yokluğunu hissetmek*. Krş. Tür. yokla-, Alt. Yokta-, Kırg. cokto- (Ölmez, 2007, s. 124).

⁶ Budist Türk çevresi metinlerinde “yok” ve +sLz eki arasındaki işbirliği dikkat çekicidir. Tarihî Türk dili alanında “bulunmayan, mevcut olmayan” anlamındaki yok sözcüğü bu çevrede yazılmış metinlerde +sLz ekini kabul etmek suretiyle bir yardımcı fiille meydana getirdiği yok+suz bol- / er-mez kalıp ifadesinde yer alarak “faydası yok, boş yere” anlamı kazanmaktadır (Ağca, 2010, s. 188).

• epçoktanır < ep “düzen, dirlik, uyum; dostluk” + çok “yok” +ta-n- *kabalık etmek, nezaketsizlik göstermek* (Ölmez, 156).

• döskeleçoktanır < döskele “sakin” +çok+ta-n- *yaramazlık yapmak, yerinde duramamak* (Tatarintsev, 2002, s. 249).

• opçoktanır < op “hile” + çok+ta-n- *şımarmak, yaramazlık yapmak*. (Tatarintsev, 2008, s. 321).

• dürjoktanışkın < dürjok “küstah, yüzüstü; kaba; acımasız + çok+ta-n-ışkın *terbiyesizlik; küstahlık; kabalık*, (Tatarintsev, 2002, s. 300).

• opçoktanılga < op “hile” + çok “haylaz, yaramaz” +ta-n- “şımarmak, haylazlık etmek” – ılga, *şımarıklık, haylazlık* (Tatarintsev, 2008, s. 321).

e) Tuva Türkçesinde, GT’de olduğu gibi “çok” sözcüğü bol- ve kıl- gibi yardımcı fiillerle birlikte yok ol- ve yok et- anlamlarında yapılar oluşturmaktadır. Ayrıca “çok”, şart eki almış bol- fiili ile birlikte “veya”, “ve” anlamında denkleştirme bağlacı olarak kullanılmaktadır (Koçoğlu-Gündoğdu, 2018, s. 317):

• Karakka közülgenin-ne çok kılır. *Gözüne gözükeni yok eder* (TK, 66).

• Kogaar II: Çok bolur, ölür. / *Kogaar II: Yok ol-, öl-⁷* (Monguş, 2011, s. 144).

• Moyt: Sugje oktaan azı şuraan, çok bolza sugdan henerten ušta halaan aar çüvenin daajın ileredir. / *Moyt: Suyu atılan veya düşen veya sudan ansızın çıkan ağır bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder* (Monguş, 2011, s. 356).

f) Tuva Türkçesi söz varlığında bilhassa Moğolcadan, Rusçadan ve Rusça aracılığı ile Batı dillerinden alınan çok sayıda yabancı sözcük bulunmaktadır. Türk dilinin mantık sisteminde başka dillerden alınan sözcükler isimden isim, isimden fiil yapım ekleri ile genişletilebilmektedir. Tıpkı +sIz eki gibi “çok” sözcüğü de bu sözcüklerle aynı işlevle kullanılabilir:

• aldar çok (kiji) / *şerefsiz, rezil (kişi)* (< Moğ.), (Tenişev, s. 53).

• amdan çok / *tatsız, rezil* (< Moğ.), (Tenişev, s. 57).

• perspektiva çok kiji / *geleceği, ufku olmayan, vizyonsuz kişi* (< Rus.), (Monguş, 1980, s. 385).

• plan çok ajılkaar / *plansız çalışma*, (< Rus.), (Monguş, 1988, s. 168).

• printsip çok aajılal / *printsipsiz davranış* (< Rus.), (Monguş, 1988, s. 199).

• sistema çok öoredilge / *sistemsiz eğitim* (< Rus.), (Monguş, 1988, s. 229).

• talant çok aktyor / *yeteneksiz aktör* (< Rus.). (Monguş, 2011, s.689).

• udareniye çok ajık ün / *vurgusuz ünlü* (< Rus.), (Monguş, 1988, s. 286).

g) Dünya dilleri arasında ortaklaşan söz yapımı yollarından birisi de anlam aktarmasıdır⁸. Uluslararası literatürde *calque* veya daha yaygın biçimde *loan translation* olarak

⁷ “çok bol-” yapısı, Tuva Türkçesinde “öl-”, “vefat et-” anlamında kullanılan çok sayıdaki örtmecedan birisidir.

⁸ Tuva Türkçesinde anlam aktarmalarına “kal’ka” veya “leksiktig ülegerleeskin” adı verilmektedir.

isimlendirilen bu yolla kaynak dildeki bir sözcük olduğu gibi alınmak yerine sözcüğün anlamı hedef dile alıntılanır ve o dilin söz varlığındaki sözcüklerle ifade edilir. Türk dilciliğinde de *öyküntü, ödünçlemeli çeviri, anlam aktarması, doğrudan kopyalama vb.* (İmer, 2011, s.199, Vardar, 2002, s.156 vb.) isimlendirilen bu yol Günay Karaağaç'a göre alıntılardaki *yerleştirilmenin en uç noktasını* oluşturmaktadır (Karaağaç, 2013, s. 104). Rusça, Tuva Türkçesi için hem *kaynak dil* (source language) hem de *aracı dil* (intermediary language) olarak kabul edilebilir. Tuva Türkçesi söz varlığına hem Rusçadan, hem de Rusça aracılığı ile Batı dillerinden (ve o dillerin aracılığı ile Eski Yunanca ve Latince) çok sayıda anlam aktarması yapılmıştır. Bu anlam aktarmaları çoklukla çeşitli bilimsel terimlerden oluşmaktadır. “çok” sözcüğü anlam aktarması yoluyla oluşturulmuş terimlerde işlek olarak kullanılmaktadır:

- *durt-sın çok amıtannar* “omurgasız canlılar” <Rus. bespozvonoçniye (Kuznetsov, 2000, 73) <Lat. Animalia İnvertebrāta (Klein, 1966, s. 811).
- *çalgın çok nasekomnar* “kanatsız böcekler” <Rus. beskrılıye nasekomiye (Monguş, 1980, s.43), <Lat. Apterygota <Gr. Apterugōtos (Klein, 96).
- *barımdaa çok buruudadıışkın* “kanıtsız suçlama (hatalı suçlama) < Rus. bespoçvennoye obvineniye (Tenişev, 92).
- *huu çok çeeşkin* “faizsiz borç, kredi” <Rus. besprotsentniy zayom (Monguş, 1980: 44).

h) Eş anlamlı ikilemeler (hendiadiyoin), bir kavramı ifade için kullanılan aynı veya yakın anlamda iki yahut daha fazla kelimenin belirli diziliş kurallarıyla yan yana getirilmesinden oluşan ikilemelerdir (Korkmaz, 2003, s. 56). Tuva Türkçesi söz varlığında tıpkı Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi çok sayıda ikilemeye, bilhassa eş anlamlı ikilemelere tesadüf edilir. “çok” sözcüğü, bu eş anlamlı ikilemelerin bildirdiği pekiştirilmiş anlamı olumsuzlama işlevi ile kullanılmıştır:

- *salım-çayaan çok / yeteneksiz*, (Tenişev, s. 365).
- *uygu-çıdın çok / yorulmak bilmeyen, uyanık* (Tenişev, s. 437).
- *uygu-dış çok / yorulmak bilmeyen, uyanık* (Tenişev, s. 437).
- *üjök-bijik çok kiji / cahil* (Tenişev, s. 445).

i) Tuva Türkçesinde dikkat çeken birleşik sözcüklerden bir tanesi *bar-çok*'tur. “çok” ve karşıtı “bar” (var) ile oluşturulan bu yapı “hepsi”, “genel olarak”, “küçük” anlamına gelmekte; +Lig eki ile genişletilen biçimi ise “çok fakir” anlamı ile kullanılmaktadır:

- *Bar-çok çem-a şımnıñ şaa-bile hünezinnenip algaş, irak orukçe a'ttanıpkan men, ool / Biraz azık alarak uzak yola (atlanıp) çıktım, oğul* (Monguş, 2011, s. 220)⁹.
- *Bar-çoktug ulus / fakir insanlar* (Monguş, 2011, s. 220).

j) Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, “çok” sözcüğü +sIz ekinin işlevi ile ve bağımsız biçim birim olarak kullanılmaktadır. Bu sözcüğün dikkat çeken başka bir kullanımı da bilhassa Moğolca alıntı sözlerle (kimi zaman geri alıntılama / ödünçlemelerle)

⁹ Tuva Türkçesinde gırtlaksı ünlüler için Tuva Türkçesinde gırtlaksı ünlüler için bk. Arıkoğlu, 2000, s. 543- 547; Yıldırım, 2019, ss. 1467-1478.

gramerleşmesidir. Söz konusu Moğolca sözlerin kimileri (*bk.* ayan < ayançok, çugaa < çugaajok ve hamaançok) müstakil olarak Tuva Türkçesinin söz varlığında mevcut iken, kimileri ise (*bk.* dürjok, emgejok / emgeçok, öödeçok) sadece “çok” ile gramerleşmiş biçimde karşımıza çıkmaktadır. “çok” sözcüğü bu söz öbeklerinin kimisinde +sIz eki işlevinde olmakla beraber, bazı örneklerde ise kendi taşıdığı anlamın aksine “çok fazla”, “gereğinden çok”, “sayısız”, “sonsuz” anlamları oluşturan bir pekiştirme ifadesi meydana getirmiştir. Bu kullanımlarda göze çarpan başka bir hususiyet ise ünlü ile biten isimlerden sonra genellikle “çok” sözcüğünün ön sesindeki süreksiz (patlayıcı) ç-’nin sürekliliği (sızıcı) j-’ye dönüşmesidir¹⁰:

- aajok: 1. çok, fazla, pek; 2. çok güçlü bir şekilde duyulan; 3. çok, fazla; 4. -ıp zarf-fiilinden sonra gelerek eylemin güçlü bir şekilde gerçekleştirildiğini gösterir (Monguş, 2003, s. 31); Tatarintsev sözcüğün etimolojisini “aay” veya çokluk bildiren “ag” +çok vermektedir (Tatarintsev, 2000, s. 31-32).

- argajok “çözumsuz, çıkışsız, imkânsız, usulsüz, düzensiz, kötü” < arga “suret, usul, tarz, yol” + çok “yok”; arga çok “aciz”, (Tatarintsev, 2000, s. 131).

- ayançok “pek, çok” < ayan “görüntü, moda; dış görünüş, durum” + çok “yok”

- çugaajok “kayıtsız, şartsız, şüphesiz, elbette” < çugaa “söz, konuşma; dil; anlatma, hikâye etme” + çok “yok”, (Tatarintsev, 2000, s. 163).

- dürjok “küstah, yüz­süz; kaba; acımasız” < dür çok < dür/tur ET?/ Moğ.? + çok “yok” (Tatarintsev, 2002, s. 300).

- emgeçok / emgejok “pek çok, bol, sayısız” < emge/emge? + çok “yok”; emge-sançok “pek çok, sayısız”; emge-hayaaçok “pek çok, sayısız” (Ölmez, 155).

- hamaançok “1. ilgisiz, alakasız, ilişkisiz; 2. kayıtsız, umursamaz” < hamaan “ilgi, alaka, ilişki” < Moğ. kamiya, kamiga + çok (Ölmez, 162).

- opçok “haylaz, yaramaz, cilveli, işvekâr < Moğ. op “hile” + çok “yok” (Tatarintsev, 2008, s. 321).

- öödeejok “cansız, gevşek, uyuşuk, ağırkanlı; fena, kötü, işe yaramaz” < Moğ. ögede ügei “aptal, aciz, değersiz”, (Tatarintsev, 2008, s. 394).

k) Türkiye Türkçesinde +sIz eki, +mAk isim fiili ve vasıta hâli eki birlikte “nitelik” ve “tarz” bildiren +mAkIzIn birleşik ekini oluşturmaktadır. Tuva Türkçesinde de “çok” sözcüğü yönelme hâl eki +ka ile birlikte +mAkIzIn işlevinde bir yapı meydana getirmektedir:

- çastırığ çokka bijiir / *hatasız yazmak* (Monguş, 1988, s. 160).

- ıyat çokka çugaalaar / *utanmadan konuşmak* (Tenişev, s. 603).

- örtek çokka çemnenir / *ücret ödemeksizin karnını doyurmak* (Tenişev, s. 339).

- karak şili çokka nomçuur / *gözlüksüz okumak* (Tenişev, s. 538).

¹⁰ “çok” sözcüğünün bağımsız biçim birim ya da bağımlı biçim birim olarak kullanıldıkları kimi durumlarda bir anlam farkı ortaya çıkabilmektedir. Örneğin erge sözcüğü “hak, yetki” anlamlarına gelmektedir. “erge” ve “çok” sözcükleri ayrı imla edildiklerinde “erge çok: haksız, hukuksuz” anlamını taşır. Ancak ergejok biçiminde ve “çugula / önemli, ciddi” sözcüğü ile birlikte “lazım, gerekli, şart” anlamları kazanır ve gereklilik çekiminde görev alır (İshakov ve Pal’mbah, 2019, s. 292).

- haram çokka örgüp çoruur / cömertçe feda etmek (ÖR, 7).

l) Türkiye Türkçesinde –mA olumsuzluk eki ve +dAn ayrılma hâli ekinden meydana gelen -mAdAn, şahsa ve zamana bağlı olmayan ve yukarıda bahsedilen –mAksIzIn işlevinde olumsuz zarf-fiiller oluşturur (Korkmaz, 2009, s. 95). Tuva Türkçesinde –mAdAn zarf-fiili ile aynı işlevsel paralelliğe sahip “çok+ta” yapısı bulunmaktadır. Bu yapı bir durumun gerçekleşmesini şarta bağlama işleviyle “olmadan”, “eğer yoksa” anlamlarında zarflar oluşturur:

- Hat çokta, sigen bajı şimçeves / Rüzgâr yoksa ot kımıldamaz (ÜD, 49).
- Ada çokta eş çok, a'dı çokta but çok deg / Baba yoksa dost, atı yoksa ayağı yok gibi. (ÜD, 8).
- Ada çokta, çartık ösküs, ava çokta бүдүн ösküs. / Baba yoksa yarım öksüz, anne yoksa tam öksüz (ÜD, 8).
- Harılap keer ejim çokta, kaçaptar men? / Konuşacak dostum yoksa ne yaparım ben? (ÖR, 88).
- Avazı bile ugbazı çokta uruglar kaçaar çurttap turganı? / Annesiyle ablası olmayan çocuklar nasıl hayatta kalır? (T5, 55).

m) “çok” sözcüğü bol- “ol-” fiili ve -gan sıfat-fiil eki ile birlikte “her zaman”, “daima”, “genellikle” anlamında sıklık bildiren bir zaman zarfı yapısı meydana getirmektedir:

- Üleger domaktar bolgançok-la: çağıs utkanı eves, a iyi-üş utkanı ileredi beer. / Atasözleri genellikle tek bir anlamı değil, iki üç anlamı birden bildirir (ÜD, 108).
- Bo ırnı bolgançok-la “Dopşulduurdum” dep ırnı ayalgazınga ırılar. / Bu şarkıyı her zaman “Dopşulduurdum” şarkısının bestesi ile söyler (STI, 27).

n) Bu sözcük şart kipi ile çekimlenmiş bol- fiili ile birlikte (bolzajok) “bolza-daa” bağlacına denk bir zıtlık bağlacı oluşturmaktadır:

- Tıva dıldıñ fonetikasının şinçileleri eleen sayzırap, hanılaan bolzajok, amgı üyede Tıva literaturlug dıldıñ şın adalgazının ündežinneri doluzu-bile tuskaylattınıp todarattınmaan. / Tıvacanın fonetiği ile ilgili araştırmalar yeterince ilerleyip derinleşse de, günümüzde Tıva edebî dilinin doğru telaffuzu hakkındaki esaslar tamamıyla ayrıyeten açıklığa kavuşturulmamıştır (TŞA, 3).

o) “çok” sözcüğü isimlerle birlikte kimi zaman gramerleşerek, kimi zaman da müstakil bir şekilde kullanılarak çeşitli bağlaçlar oluşturur:

- magatçok¹¹ < magat + çok mümkün, ihtimal dâhilinde < Moğ. magadguy “mümkün” (Tatarintsev, 2008, s. 34).
- çadapçok < çada- “-memek” –p + çok “belki, olabilir, muhtemelen” (Tenişev, 507).

p) “çok” sözcüğü şart kipinin olumsuzuyla çekimlenmiş di- fiili ile gramerleşerek bir edat (artınçı) oluşturmuştur:

¹¹ “çok” sözcüğü magat kelimesi ile kimi zaman birleşik kimi zaman da ayrı imla edilmektedir: magatçok / magat çok (Monguş, 2011, s. 320).

• divezejok < di-ve-ze + çok “büsbütün, tamamıyla; her ihtimalle, genellikle” (Monguş, 2003, s. 441).

q) Bu sahada “çok” sözcüğü ile oluşturulmuş deyimler ve atasözleri mevcuttur:

- ösküs anayı-daa çok / *tek bir oğlağı bile yok, çok fakir* (Tenişev, s. 341).
- soksaal çok şugaar / *durmaksızın konuşmak, çenebazlık etmek* (Tenişev, s. 445).
- hamaan çok çoruun körgüzer / *aldırmazlığını göstermek* (Monguş, 1980, s. 41).
- toomça çok sögleer / *düşünmeden ağız dalaşı yapmak* (Tenişev, s. 416).
- ee çok et çerle turbas / *sahipsiz mal olmaz.* (Tenişev, s. 623).
- ada çokta, çartık ösküs, ava çokta büdün ösküs. / *Baba yoksa yarım öksüz, anne yoksa tam öksüz* (ÜD, 8).

4. Sonuç

Tuva Türkçesinde söz yapımında +sIz eki kullanılmamakla beraber, bu eki ihtiva eden “ösküs” sözcüğü canlı olarak varlığını sürdürmektedir (Salzınma ve Sat 1980, s. 103). Günümüzde Tuva Ulusal Müzesinde sergilenen Köjeelig-Hovu yazıtında “beş yaşımta kaşsız kalıp tokuz yégirmi yaşımga ögsüz bolup” (beş yaşında babasız kaldım, on dokuz yaşında annesiz kaldım) tesadüf ettiğimiz bu sözcük (Aydın, 2019, s. 150), Tuva Türkçesinde göçmeli bir şekilde (ösküs < ögsüz) karşımıza çıkmakta ve “1. babası ve annesi veya bunlardan birisi olmayan kimse, 2. annesi veya babası olmayan bir kimsenin durumu, 3. annesi olmayan besi ya da av hayvanı, 4. tek başına, bir başına” (Monguş, 2011, s. 533) anlamına gelmektedir¹².

“öksüz” kelimesi Sibirya Türk lehçeleri arasında, aynı temel anlamı ihtiva etmek kaydıyla, Hakas Türkçesinde “okıs” (Arıkoğlu, s. 334), Altay Türkçesinde “ösküs” (Gürsoy-Naskali; Duranlı, s. 120), Tofa Türkçesinde “ösküs” (Rassadin, 1978, s. 99), Duha Türkçesinde “ösküs” (Ragagnin, 2011, s. 261), Şor Türkçesinde “öksüz” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s.72) olarak örneklenebilmektedir¹³. Bununla birlikte Tuva, Hakas, Altay, Duha, Tofa Türkçelerinde sadece tek bir sözcükte kullanılan +sIz eki anlam değiştirme kabiliyetini yitirmiş, ölü bir ek (dead suffix) olarak kabul edilebilir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi “çok” sözcüğünün +sIz eki yerine kullanılması sadece Tuva Türkçesine has bir durum değildir. Bu sözcük kimi zaman isim+çok, kimi zaman isim+iyelik eki+çok biçiminde Sibirya Türk lehçelerinin söz varlığında çok sayıda örneklenebilir¹⁴. “çok” sözcüğü Duha Türkçesinde akşa jök “parasız, fakir”, arya jök “anlamsız” (Ragagnin, s. 97-98); Tofa Türkçesinde kol çok “kolsuz”, çüree çok “tembel” (Rassadin, s. 98-

¹² Tuva Türkçesinde ösküs sözcüğü ile oluşturulmuş birleşik isimler ve bu sözcükten türetilmiş fiiller şöyle örneklenebilir: ösküs-baylañ “küçük baylañ balığı”, ösküs-çavıs “öksüz ve yalnız, yapayalnız”, ösküs-çangıs “öksüz ve yalnız, yapayalnız”, ösküs-yadı “öksüz ve fakir”, ösküs-eeren “Kamlık inancındaki ongunlardan birisinin adı”, ösküs-eeği “küçükbaş hayvanlarda kaburga kemiği” öksüsürgey “öksüz gibi yalnız”, öksüsüreer “öksüz kalmak, öksüz kalmış gibi hissetmek, yalnızlık hissetmek” (Monguş, 2011, s. 533). Bir kişi adı olarak da kullanılan çıkan bu sözcük, Tuva halk kültüründe çok sayıda Ösküs-ool anlatılarında da görülmektedir. bk. Çondan, 2011.

¹³ “öksüz” sözcüğünün karşılığı olarak Saha Türkçesinde “tulayaax” (Afanas’yev, 1994, s.197); Dolgan Türkçesinde “tulājax / tulājak” (Stachowski, 1993, s. 230) sözcükleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu sözcük, Tuva Türkçesinde “dulguyak” biçimindedir ve “kadın ya da erkek dul” anlamındadır bk. Tosun, 2019, s. 203.

¹⁴ Ferruh Ağca, isim+3. Teklik kişi iyelik eki + yok yapısına Özbek Türkçesi (çeki yoq ormānu toqāyžārlār / *hududu olmayan orman ve çalılıklar*) ve Kırgız Türkçesi (eni-çeni cok boz talaa / *ucu bucağı olmayan bozkırlar*) gibi çağdaş Türk lehçelerinde de rastlanabildiğini ifade etmektedir (Ağca, 2015, s. 93,94).

99), Altay Türkçesinde aay çok “düzensiz”, kayral çok “merhametsiz”, kerek çok “gereksiz” (Gürsoy Naskali, Duranlı, s. 19, 102, 106)¹⁵, Hakas Türkçesinde hayıĝ çoh “dikkatsiz”, hazıh çok “saĝlıksız, hasta”, sanı çoh “sayısız” (Arıkoĝlu, s. 162, 166, 409); Saha Türkçesinde siere suox “adaletsiz”, öyö suox “akılsız”, tutuluga suox “baĝımsız” (Vasil’jev, 1995, s. 3, 6, 23), Salar Türkçesinde su yok yer “su olmayan yer”, kısı yok yer “ıssız yer” (Mehmet, 2014, s. 249), Şor Türkçesinde pis çok “bizziz”, eezi çok “sahipsiz” (Tannagaşeva ve Akalın, 1995, s.21, 27) vb. çok sayıda örnekle aynı işlevle üretken olarak kullanılmaktadır.

Peki diĝer Türk lehçelerinin aksine Sibiry Türk lehçelerinde “çok” sözcüğünün +sLz ekinin yerini alması nasıl gerçekleşmiştir? Türk dilinin tarihî dönemlerine baktığımızda “yok” sözcüğünün belli durumlarda +sLz ekinin işlevini taşımaya yatkın olduĝu görülmektedir. Ferruh Ağca, bu yatkınlığı “Tarihî Türk dili alanının diĝer çevrelerinde yazılmış metinlerde genellikle isim cümlelerinde varlık ya da yokluk ifade eden ya da kimi yardımcı fiillerle birleşmek suretiyle fiil birleşmelerinde kullanılan bar ve yok sözcükleri, Budist Türk çevresi metinlerinde isim ya da isim öbeklerinden önce gelmek suretiyle bir bakıma –lXg varlık eki ile +sXz yokluk ekinin anlam ve işlevlerini yerine getirmiş gibi görünmektedir” diyerek bu kullanımı şu cümlelerle örneklendirmektedir: “...ög kaĝ ikeĝünü kuruglı y(a)rıkancuçu köñüllü iki ermez et’özlük közünür erip öz tözi yok közünüdeki körkdeş erür tip bışrunĝu ol. / Anne ve baba ikisi birlikte, temiz ve baĝışlayıcı gönül (ile birlikte), tek vücut görünüp kendi esası olmayan aynadaki yansımasıdır deyip öğrenmeli”; ... ança ol k(a)ltı tırnak üseki toprakça yana kirtgünç köñülü yo:k tınl(ı)glar... / Öyle ki tırnak üzerindeki toprak kadar dahi imanı olmayan canlılar...” (Ağca, 2015, s. 90).

Bu yatkınlığın yanı sıra, “çok” sözcüğünün +sLz işlevi kazanması, Moĝolca ile olan etkileşimleri ile ilgilidir. Bilindiĝi üzere Moĝolcada olumsuzluk için kullanılan sözcüklerden birisi “üĝü / -güi” yapısıdır. Bu yapı hem isimlerle hem de fiillerle birlikte kullanılabilir. Klasik Moĝolcada noyalayçi ügeyi “zorbalık olmadan”, kereg ügei “nedensiz” (Grønbech ve Krueger, 1955, s. 32); Modern Moĝolcada *Bi zavĝüi boina* “Benim boş vaktim yok / Meşgulüm”; *Bi yamar azĝüi hün be!* “Ben nasıl şanssız bir insanım!”; *Nadad talh hereĝgüi baina*. “Benim ekmeĝe ihtiyacım/gereksinimim yok.” (Kartallıoĝlu, 2010, s. 129-130) şeklinde örnekleyebileceğimiz bu enklitik yapı, Sibiry Türk lehçelerinin birer yazı dili hâline gelmesinden çok daha önceki bir dönemde anlam aktarması ile alınmış ve karşılığı olarak “çok” sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum ile ilgili ilk ve en kapsamlı araştırma Oksana Vasil’evna Dambaa’nın *Leksişeskie Sredstva Otritsaniya v Tuvinskom Yazıke v Sopostavlenii s Yujnosibirskimi Tyurkskimi, Mongolskim i Drevnetyurkskim Yazıkami* adlı tez çalışmasıdır (Dambaa, 2005).

Tuva Türkçesi ile Türkiye Türkçesini “çok” / “yok” sözcükleri bakımından kıyasladığımızda ise şu sonuçlara ulaşırız:

Tuva Türkçesinde “çok” sözcüğünün Türkiye Türkçesi ile kıyaslandığında benzer işlevleri olduĝu görülmektedir. TTR “yok” / Tuv. “çok” sözcükleri her iki yazı dilinde de yokluk işaretleyicisi (absence marker) ve ayrıca diĝer Türk lehçelerinde olduĝu gibi “hayır” anlamında ünlem olarak kullanılmıştır.

¹⁵ Altay Türkçesinde kereĝi çok “gereĝi yok” (Gürsoy-Naskali ve Duranlı, s. 106), Tuva Türkçesinde hereejok “gereksiz”, kız çocukları için kullanılan bir örtmececiir.

“çok” sözcüğü, Rusçadan yapılan anlam aktarmalarında без “-sız, -madan, -maksızın” karşılığı olarak kullanılmıştır: *durt-sın çok amıtannar / omurgasız canlılar* < Rus. *bespozvonoçniye*. Buna benzer bir durum Türkiye Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır. Arapça *gayr-*, *bilâ-*, *lâ-* ve Farsça *nâ-* ve *bî-* gibi “yokluk” ve “olumsuzluk” bildiren öneklerin yerine +sIz eki kullanılmaktadır: *gayriciddî* “ciddiyetsiz”, *bilâfasıla* “arasız”, *lâyemut* “ölümsüz”, *bîtaraf* “tarafsız”, *nâdan* “cahil” (Korkmaz, 2009, s. 64-65).

Türkiye Türkçesinde +sIz eki, -mAk eki ile birlikte (-mAksIzIn) olumsuz zarf-fiiller oluşturmaktadır. Tuva Türkçesinde ise “çok” sözcüğü +ka ve +ta ekleri ile birleşerek Türkiye Türkçesindeki -mAksIzIn ve -mAdAn işlevlerini kazanmaktadır.

Türkiye Türkçesinde “yok” sözcüğü çeşitli isimden isim ve isimden fiil yapım ekleri ve başka sözcüklerle genişletilebilmektedir: *yokçu* (Nihilist), *yok et-*, *yoklama*, *yokla-*, *yokluk*, *yokoğluyok*, *yoksa*, *yoksul*, *yoksulluk*, *yoksun*, *yoksuz*, *yok pahasına vb.* (Türkçe Sözlük, 2005, 2187-2188). Tuva Türkçesinde de çok sözcüğü çeşitli ekler ve çeşitli sözcükler ile birlikte genişletilebilmektedir: *bar-çok* “hepsi, genel olarak, küçük”, *bar-çoktug* “fakir”, *çok bolza* “yoksa”, *çoktaar* “yokluğunu hissetmek”, *çok kılır* “yok etmek”, *çok bolur / boor* “yok olur, mec. ölür” *vb.*

Yine bu yapılar ikilemelerde, bilimsel terimlerde, deyim ve atasözlerinde, Rusça ve Moğolca gibi dillerden alınan sözcüklerde yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum “çok” sözcüğünün bilhassa Tuva Türkçesi söz yapımında üretken bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir. Türkiye Türkçesinde Sibiryaya Türk lehçeleri ile ilgili yapılan söz yapımı veya genel şekil bilgisi çalışmalarında “çok” sözcüğünün bu özel durumu dikkate alınmalı ve bu kategori içerisinde değerlendirilmelidir.

Kısaltmalar:

- Çuv. *Çuvaş Türkçesi*
 ET *Eski Türkçe*
 GT *Genel Türkçe*
 Hak. *Hakas Türkçesi*
 Huk. *Hukuk*
 Kaz. *Kazak Türkçesi*
 Kırg. *Kırgız Türkçesi*
 Krş. *karşıt.*
 Mec. *mecazen*
 Moğ. *Moğolca*
 Rus. *Rusça*
 TTR. *Türkiye Türkçesi*
 YUyg. *Yeni Uygur Türkçesi,*

Taranan Eserler

- IB:** Kudajı, K. (1965). *Irjum buluñ*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
B1: Kuular, Ş. (2002). *Baglaaş, birgi nom, çurttalğanıñ baglaaj*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
B2: Kuular, Ş. (2010). *Baglaaş, iyigi nom, çurttalğanıñ baglaaj*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.

- B3:** Kuular, Ş. (2008.) *Baglaaş, üşkü nom, çurttalğanıñ baglaaj*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- KE2:** Kudajı, K. (1994). *Çogaaldar çundızı, iyigi tom*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- ÖR:** Mijit, E. (2010), “Kültegin”, *örgül*. Kızıl: KUB, Tıvapoligraf.
- T5:** Orgu, K. H., Kızıl-ool, V. S. (1995). *Töreen çogaal 5*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- TK:** Sürünj-ool, S. S. (1994). *Tıvalar kuskun*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- TSI:** Taube, E. (1995). *Barın moolda sengel tıvalarınıñ ırları*. Kızıl.
- TŞA:** Biçeldey, K. (2001). *Tıva şın adalğanıñ ündežinneri*. Kızıl.
- ÜD:** Budup, B. K. (2010). *Tıva üleger domaktar bolgaş çeçen söster*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

Kaynaklar

- Afanas'yev, P. S. (Red). (1994). *Saha tılın bıhaarulaah kılgaş tıld'ıta*. D'okuskay: Biçik Natsionalnıy Kihata.
- Ağca, F. (2010). *Budist Türk çevresi metinlerinde olumsuzluk ve yokluk şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Ağca, F. (2015). Eski Türkçede varlık ve yokluk işaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) gramerleşme süreçleri. *Dil Araştırmaları*, 15, 83-101.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.
- Arıkoğlu, E. (2000). Tuva Türkçesinde gırtlaksız ünlüler. *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10, 543-547.
- Aydın, E. (2009). *Sibirya'da Türk izleri*. İstanbul: Kronik.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford Universty Press.
- Çondan, Ç. S. (2011). *Ösküs-ool, Tıva Respublikanıñ Çazaanıñ çanında Tıvanıñ gumanitarlıq şinçilelde institudu*, Kızıl: Tipografıya KTSO.
- Çumakayeva, M. Ç. (1972). *Konsonantizm altayskogo yazıkı (Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata filologičeskih nauk)*. Novosibirsk.
- Dambaa, O. V. (2005). *Leksiçeskie Sredstva Otritsaniya v Tuvinskom yazıkı v Sopostavlenii s Yujnosibirskimi Tyurkskimi, Mongolskim i Drevnetyurkskim yazıkami (Dissertatsiya Na Soiskaniye Uçenoy Stepeni Kandidata Filologičeskih Nauk)*. Novosibirsk.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig grameri- fiil*. Ankara: Akçağ.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon*. (Turcologica, 9) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Gabain, A. M. v. (2005). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Ersoy, F. (2017). *Çuvaş Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Grønbech, K. and Krueger, J. R. (1955). *An introduction to clasical (literary) Mongolia*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Güner Dilek, F. (2007). “Altay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ.

- Gürsoy-Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altay Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Iskakov, A. (Red.). (2011). *Kazak A'debî dilinin sözdüğü*. C.6, Almatı: A. Baytursunılı Atındaki Til Bilimi İnstitutı.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İshakov, F. G. ve Palmbah, A. A. (2019). *Tuva dili grameri, ses ve şekil bilgisi*. (Çev. Ekrem Arıkoğlu). Ankara: Bengü Yay.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Kartallıoğlu, Y. (2010). *Çağdaş Moğolcanın grameri (ses ve şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi grameri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Klein, E. (1966). *A comprehensive etymological dictionary of the English language*. London: Elsevier Publishing Company.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2018). *Tuva Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Kuznetsov, S. A. (2000). *Bol'soy Tolkoviy Slovar' Russkogo yazıka*. Sank Peterburg: Norint.
- Mehmet, G. (2014). *Salar Türkçesinin çekim morfolojisi*. Ankara: TDK Yay.
- Monguş, D. A. (Red.). (1980). *Russko-Tuvinsky slovar*. Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- Monguş, D. A. (Red.). (1988). *Orus-Tıva ööredilge slovarı*. Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- Monguş, D. A. (Red.). (2003). *Tıva dıldıñ tayılbırlıg slovarı. C1*, Novosibirsk: Nauka.
- Monguş, D. A. (Red.). (2011). *Tıva dıldıñ tayılbırlıg slovarı. C2*, Novosibirsk: Nauka.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: TDK Yay.
- Ölmez, M. (2007). *Tuvacanın söz varlığı, eski Türkçe ve Moğolca denkleleriyle*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ragagnin, E. (2011). *Dukhan, a Turkic variety of northern Mongolia: description and analysis*. (Turcologica 76.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Rassadin, V. I. (1978). *Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osveşçenii*. Moskva: Nauka.
- Sat, Ş. Ç., Salzıñma, E. B. (1980). *Amgı Tıva literaturalıg dıl*. Kızıl.
- Shönig, C. (2013). Modern Türk dillerinin eş zamanlı tasnifi ve tarihsel yönleri. (Çev. İsa Sarı). *Dil araştırmaları*, 12, 221-257.
- Stachowski, M. (1993). *Dolfanisher wortschatz*. Krakov: Uniwersitet Jagiellonski.
- Şçerbak, A. M. (2016). *Türk dillerinin karşılaştırmalı şekil bilgisi üzerine denemeler (fiil)*. Ankara: TDK Yay.
- Tannagaşeva, N. K. ve Akalın, Ş. (1995). *Şor sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologiçeskiy slovar' tuvinskogo yazıka*, C.1, Novosibirsk: Nauka.
- Tatarintsev, B. İ. (2002). *Etimologiçeskiy slovar' tuvinskogo yazıka*, C.2, Novosibirsk: Nauka.
- Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimologiçeskiy slovar' tuvinskogo yazıka*, C.3, Novosibirsk: Nauka.

- Tatarintsev, B. İ. (2008). *Etimologiçeskiy slovar' tuvinskogo yazıka*, C.4, Novosibirsk: Nauka.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe sözlük*. Ankara.
- Tekin, T. (2013). On the etymology of Turkish değil. *Makaleler III, çağdaş Türk dilleri içinde*, s. 477-486 (Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Ankara: TDK Yay.
- Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko-Russkiy slovar*. Moskva: İzdatel'stvo, Sovyetskaya Ensiklopediya.
- Topçu, Ç. (2012). Eski Türkçeden günümüz standart Türkiye Türkçesine -(A/I)G+Lıg> - (A/I)Gh(G) eki. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 23-39.
- Tosun, İ. (2019). Tuva Türkçesinde +Ak Eki. *Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı hatıra kitabı* içinde, ss 200-214, İstanbul: Kerkük Vakfı Yay.
- Türkçe sözlük*. (2005). Ankara: TDK Yay.
- Vardar, B. (2002). *Dil bilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.
- Vasil'yev, Yuriy (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Yıldırım, G. (2019). Tuva Türkçesinde bulunan gırtlaksız (faringal) ünlülerin fonemik özelliği hakkında. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1467-1478.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü*, C1, (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: TDK Yay.

Extended Abstract

Various researchers have made classification experiments on Turkish dialects according to genetic, geographical, ethnic and linguistic criteria. One of the striking criteria in these classifications is related to suffix +sIz (Şönig). As it is known, +sIz is to declare "absence" and "deficiency; +sIz suffix and nouns can be used as nouns or adjectives. Also, +sIz is opposite of +LI(g) and it is used in Azerbaijan, Bashkir, Chuvash, Gagauz, Karachay-Balkar, Karakalpak, Kazakh, Kirghiz, Crimean Tatar, Kumuk, Nogai, Uzbek, Tatar, Turkmen and Uigur dialects. Tuvan, Khakas, Altai, Yellow Uighur, Salar, and Yakut-Sakha dialects do not have +sIz, although they have +LI(g).

Instead of +sIz, they have versions of Old Turkic "yok": Tuv. çok, Khak. çox, Alt. "jok", Yak. "suox", YUig. "yok" and Sal. "yok".

According to Gabain *yok* means "absent, absence" and comes from *yo- and it is associated yo-d-un "being destroyed" (2003: 54).

Talat Tekin agrees with Gabain: *yōq* "non-existent; absent" is related to Old Turkic words *yōg* and *yōd-* and it comes from verb base **yō-* (2005: 342).

Marcel Erdal thinks about the etymology of "yok": *yok* "nothing(ness) etc.' is common from Orkhon Turkic on. It should be related to *yod-* 'to wipe away, obliterate'; cf. the common binome *yok yodun* and Qarakhanid *yodug* "disaster". This etymology is made likelier by a binomial like *yok kurug* "empti(ness) and liquid. As no base is attested, the syntactic and valency relation of *yok* to it cannot be known (1991: 257).

As stated by Gerard Clauson, *yo:k* means "having nothing" and the opposite of *ba:r*. This word is derived from **yo:-* with a suffix of the denominative noun "-k" (1972: 895).

In Old Turkic, this word was "yok" (joq) and its first consonant was approximant /y/. On the other hand, Old Turkic "yok" is "çok" in Tuvan Turkish and its first consonant affricate /ç/. In the chart below, Old Turkic "yok" and Tuvan Turkish "çok" can be seen comparatively other contemporary Turkic Dialects:

OT	TUV.	TURK.	KHAK.	ALT.	KİRG.	KAZ.	UİG.	TURKM.	CHUV.
yok	çok	yok	çok	çok	çok	yoq	yok	yok	şuk

Generally “yok” can be used as adjective, noun, verb (with suffixes) and absence marker in historical and contemporary Turkish dialects. It can be said about the functions of “çok” in Tuva Turkish:

“çok” (and bar) in Tuva Turkish also functions as a copula, as in other Turkish dialects: Sometimes “çok” means “no”: Dus çok, amdan çok. *No salt, no flavor*

As mentioned above, the most obvious function of “çok” is to declare “absence” and “deficiency” like suffix +sIz: aay-baş çok / *disorganized, disordered* (opp. aay-bastıg / *ordered, organized*)

“çok” + ka (dative suffix) can be used as an adverb and it expresses manner negatively, in terms of what is not done: častırig çokka bijiir / *to write without any mistakes.*

“noun” + “çok” can be used as an adjective for tools, clothes, etc.: čeñi-çok / *waistcoat (garment without sleeves and collar).*

There are a great number of loan words in Tuvan Turkish vocabulary. They are mostly Mongolian and Russian origin. “çok” can be used loan words together: aldar çok (kiji) / *dishonest (person), (< Mog.); perspektiva çok kiji / the person without perspective, (< Rus.)*

Calque or *loan translation* is a term used in comparative and historical linguistics to refer to a type of borrowing, where the morphemic constituents of the borrowed word or phrase are translated item by item into equivalent morphemes in the new language (Cyrstal). Russian is both an *intermediary language* and *source language* for Tuvan Turkish. Tuvan has numerous loan translations. Most of loan translations came from Russian to Tuvan Turkish. Some of them are scientific terms. “çok” can be used with scientific terms: čalgın çok nasekomnar / *wingless insects. (Bio.); durt-sın çok amıttannar / invertebrate animals. (Bio.)*

“çok” can be used in idioms and expressions: ösküs anayı-daa çok / *very poor, impecunious. soksaał çok şuugaar / to talk nineteen to the dozen.*

Hendiadys is the expression of a single idea by two words connected with ‘and’, e.g. nice and warm, when one could be used to modify the other, as in nicely warm. Tuvan Turkish has a lot of hendiadys like Old Turkic (especially Old Uighur). “çok” can be seen in hendiadys formations in Tuvan Turkish: salım-čayaan çok / *talentless; uygu-čidın çok / awake.*

“çok” and its antonym “bar” with together (bar-çok) express “all”, “in general” or “very slight”, “minuscule” and *bar-çoktuğ* denotes “very poor”: Bar-çok čem-a’şimniğ şaa-bile hünezinnenip algaş, irak orukče a’ttanıpkan men, ool. *I took the supply very slightly and I rode away, son; Bar-çoktuğ ulus / poor people.*

In Mongolian, there is an absence marker “üğü / -güi”. This enclitics can be used with nouns and verbs: In Classical Mongolian: noyalayči ügeyi “without bullying”, kereg ügei “causeless” (Grønbech and Krueger, 1955, s. 32); In Modern Mongolian: *Bi zavgüi boina* “I have no free time / I am busy”; *Bi yamar azgüi hün be!* “What an unlucky person I am! *Nadad talh hereggüi baina.* “I don’t need bread.” As it is known, there is significant language interaction between Tuvan and Mongolian. In Tuvan vocabulary, there are a lot of Mongolian loanwords. In Tuvan language “çok” replaced “üğü / -güi” enclitics.